

EKOLOGIK JARAYONLARNI SOLIQLAR ORQALI TARTIBGA SOLISHNING ILG'OR XORIJIY TAJRIBASI

Eshmatov Azamat Ismatullayevich

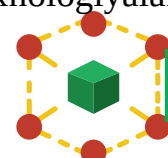
Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
O'zbekiston respublikasi mudofaasiga ko'maklashuvchi
"Vatanparvar" tashkiloti Surxondaryo viloyati kengashi
raisining o'rinbosari
azamatismatullevich@gmail.com

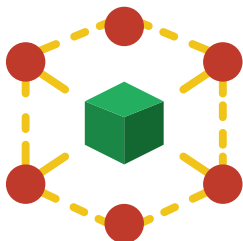
ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solishning ilg'or xorijiy tajribasi, uning nazariy asoslari va amaliy natijalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida rivojlangan davlatlarda qo'llanilayotgan ekologik soliqlar, uglerod soliqlari, energiya soliqlari hamda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan fiskal mexanizmlarning samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, Shvetsiya, Germaniya, Daniya, Niderlandiya va Janubiy Koreya kabi davlatlar tajribasi asosida ekologik soliqlarning zararli emissiyalarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishdagi o'rni yoritilgan. Maqolada ekologik soliqlarning iqtisodiy va ekologik samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilg'or yondashuvlar tahlil qilinib, ularni O'zbekiston amaliyotiga moslashtirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ekologik xavfsizlikni ta'minlash va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiluvchi soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: ekologik soliqlar, yashil iqtisodiyot, uglerod solig'i, ekologik siyosat, fiskal mexanizmlar, barqaror rivojlanish, yashil innovatsiyalar, ekologik boshqaruv, xalqaro tajriba, atrof-muhit muhofazasi.

KIRISH

XXI asrda ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotiga jiddiy tahdid solayotgan global muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Iqlim o'zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi hamda ishlab chiqarish va iste'mol hajmining ortishi natijasida yuzaga kelayotgan ekologik xavflar davlatlardan yangi va samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni talab qilmoqda. Mazkur sharoitda ekologik muammolarni faqat ma'muriy choralar orqali emas, balki iqtisodiy vositalar yordamida ham tartibga solish zarurati ortib bormoqda. Ekologik siyosatning zamonaviy yo'nalishlaridan biri ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solish hisoblanadi. Ushbu yondashuv atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatlarni iqtisodiy jihatdan cheklash va ekologik xavfsiz texnologiyalarni

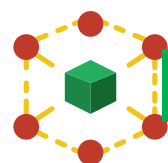

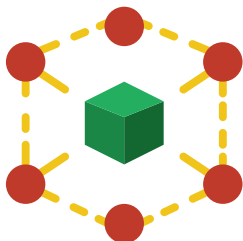
rag'batlantirishga qaratilgan. Soliqlar yordamida davlat korxonalar va aholini ekologik mas'uliyatli faoliyat yuritishga undaydi hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish uchun iqtisodiy sharoit yaratadi. Shu sababli ekologik soliqlar bugungi kunda yashil iqtisodiyotning muhim instrumentlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Dunyoning ko'plab rivojlangan davlatlarida ekologik soliqlar uzoq yillardan buyon qo'llanilib kelinmoqda. Xususan, Shvetsiya, Germaniya, Daniya, Niderlandiya, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda uglerod soliqlari, energiya soliqlari, transport soliqlari va chiqindilar bilan bog'liq ekologik yig'imlar orqali ekologik muammolarni hal etishda sezilarli natijalarga erishilgan. Mazkur mamlakatlar tajribasi ekologik soliqlarning nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish, energiya samaradorligini oshirish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkoniyatlarini ham namoyon etmoqda. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ham yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik muhofaza tizimini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, ekologik jarayonlarni iqtisodiy mexanizmlar asosida boshqarish, xususan, ekologik soliqlar tizimini takomillashtirish masalalari dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda¹. Ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solishning ilg'or xorijiy tajribasini o'rganish va tahlil qilish milliy ekologik siyosat samaradorligini oshirish, zamonaviy iqtisodiy instrumentlarni amaliyotga joriy etish hamda yashil iqtisodiyot tamoyillarini kengroq qo'llash uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilayotgan ekologik soliqlar tizimi, ularning iqtisodiy va ekologik natijalari hamda ushbu tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solishning nazariy asoslari. Ekologik muammolarning kuchayishi iqtisodiy faoliyat va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni yangi yondashuvlar asosida tartibga solishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan ekologik soliqlar iqtisodiy siyosatning muhim vositalaridan biri sifatida shakllandi². Ularning asosiy vazifasi atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatlar uchun qo'shimcha iqtisodiy javobgarlikni yuzaga keltirish hamda ekologik xavfsiz texnologiyalarni rag'batlantirishdan iborat. Ekologik soliqlarning nazariy poydevori ingliz iqtisodchisi Artur Piguning tashqi ta'sirlar nazariyasiga asoslanadi. Mazkur nazariyaga ko'ra, ishlab chiqarish yoki iste'mol jarayonida yuzaga keladigan ekologik zararlar mahsulot narxida to'liq aks etmaydi. Natijada jamiyat qo'shimcha ekologik xarajatlarni o'z zimmasiga oladi. Ekologik soliqlar esa ushbu xarajatlarni ifloslantiruvchi subyektlarga yuklash

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. \ Toshkent, 2019.

² Jo'rayev T.T. **Ekologik iqtisodiyot asoslari**. \ Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. \ 248 b.

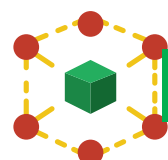
orqali bozor muvozanatini tiklashga xizmat qiladi³. Bugungi kunda ekologik soliqlar nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki ekologik siyosatning samarali instrumenti sifatida ham qo'llaniladi. Ayniqsa, iqlim o'zgarishi, karbonat angidrid emissiyasi va tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish bilan bog'liq muammolarni hal etishda ekologik soliqlarning ahamiyati ortib bormoqda.

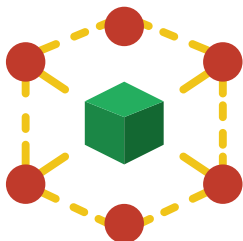
Ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solishning asosiy yo'nalishlari⁴

1. **Uglerod solig'i.** Issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga xizmat qiladi.
2. **Energiya samaradorligi.** Energiya resurslaridan oqilona foydalanish va energiya sarfini qisqartirishni rag'batlantiradi.
3. **Yashil innovatsiyalar.** Ekologik xavfsiz texnologiyalar va zamonaviy ishlab chiqarish usullarini rivojlantiradi.
4. **Resurs tejamkorligi.** Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularning isrof bo'lishining oldini oladi.
5. **Barqaror rivojlanish.** Iqtisodiy o'sish, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

³ Xolmo'minov Sh.R. **Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot.** \ Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. \ 276 b.

⁴ Rasulov A.A. **Tabiiy resurslardan samarali foydalanish iqtisodiyoti.** \ Toshkent: Tafakkur, 2021. \ 232 b.

Uglerod solig'i

Energiya
samaradorligi

Yashil
innovatsiyalar

Resurs
tejamkorligi

Barqaror
rivojlanish

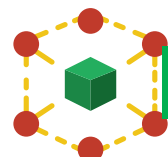
Mazkur besh tushuncha ekologik soliqlarning asosiy maqsad va vazifalarini ifodalaydi. Uglerod solig'i va energiya samaradorligi ekologik zararlarni kamaytirishga xizmat qilsa, yashil innovatsiyalar va resurs tejamkorligi iqtisodiyotning modernizatsiyalashuviga yordam beradi. Barqaror rivojlanish esa ushbu jarayonlarning yakuniy strategik maqsadi sifatida namoyon bo'ladi. SmartArt markaziga **"Ekologik soliqlar"** tushunchasi joylashtirilib, ushbu 5 ta yo'nalish undan tarqaluvchi bloklar sifatida berilishi tavsiya etiladi.

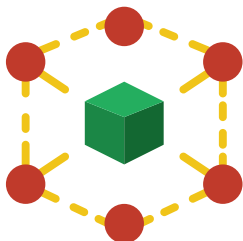
Shvetsiyada ekologik soliqqa tortish tajribasi. Shvetsiya ekologik soliqlarni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda 1991-yildan boshlab uglerod solig'i joriy etilgan bo'lib, u iqlim siyosatining asosiy iqtisodiy vositalaridan biri sifatida xizmat qilmoqda. Uglerod solig'ining joriy etilishi natijasida korxonalar energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tishga majbur bo'ldi⁵. Natijada mamlakat iqtisodiyoti o'sishda davom etgan holda issiqxona gazlari emissiyasi sezilarli darajada kamaydi. Shvetsiya tajribasi ekologik soliqlar iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilmasdan, aksincha innovatsion rivojlanishni rag'batlantirishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Mamlakatda yashil texnologiyalar sektorining rivojlanishi ham aynan ekologik soliqlar bilan chambarchas bog'liq.

Germaniyada ekologik soliq islohotlari⁶. Germaniya ekologik soliqqa tortish tizimini 1999-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy qilgan. Islohotlarning asosiy maqsadi energiya iste'molini

⁵ OECD. **Taxing energy use 2023: Pricing greenhouse gas emissions**. \ Paris: OECD Publishing, 2023. \ 418 p.

⁶ World bank. **State and trends of carbon pricing 2024**. \ Washington DC: World bank publications, 2024. \ 196 p.

kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishdan iborat bo'lgan. Mamlakatda yoqilg'i va elektr energiyasi iste'moliga qo'shimcha ekologik soliqlar joriy etildi. Soliqlardan tushgan mablag'lar esa ijtimoiy sug'urta badallarini kamaytirish va ekologik loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirildi. Natijada energiya samaradorligi oshdi, zararli emissiyalar hajmi qisqardi va sanoatda ekologik innovatsiyalarni joriy etish sur'atlari tezlashdi. Germaniya bugungi kunda Yevropadagi eng yirik qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqaruvchilardan biri hisoblanadi.

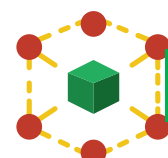
Daniya va Niderlandiyada ekologik soliqlar amaliyoti. Daniya ekologik soliqlardan foydalanishda eng ilg'or mamlakatlardan biri sanaladi. Mamlakatda suv iste'moli, energiya sarfi va chiqindilar hajmiga bog'liq ekologik soliqlar tizimi joriy qilingan. Mazkur tizim natijasida korxonalar suv va energiya resurslaridan samarali foydalanishga o'tdi. Ayniqsa, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etgan korxonalarga beriladigan imtiyozlar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Niderlandiyada esa ekologik soliqlar asosan chiqindilarni boshqarish va atmosferaga chiqariladigan zararli moddalarni kamaytirishga qaratilgan. Mamlakatda chiqindilarni poligonlarga joylashtirish uchun yuqori stavkali soliqlar qo'llanilishi qayta ishlash sanoatining rivojlanishiga olib keldi⁷.

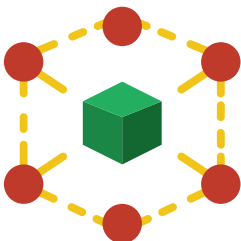
Janubiy Koreyaning yashil soliq siyosati. Janubiy Koreya ekologik siyosatni iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan uyg'unlashtirgan davlatlardan biridir. Mamlakatda yashil o'sish konsepsiyasi asosida ekologik soliqlar va rag'batlantiruvchi mexanizmlar keng qo'llaniladi. Ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy qiluvchi korxonalar uchun soliq imtiyozlari berilishi natijasida innovatsion rivojlanish sur'atlari sezilarli darajada oshgan. Shu bilan birga, energiya samaradorligi va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ko'rsatkichlari ham yaxshilangan. Janubiy Koreya tajribasi ekologik soliqlarni rag'batlantiruvchi instrumentlar bilan uyg'unlashtirish yuqori samaradorlikka olib kelishini ko'rsatmoqda.

Xorijiy tajribaning qiyosiy tahlili. Rivojlangan davlatlar tajribasi ekologik soliqlarni qo'llashning turli modellarini namoyish etadi. Biroq ularni birlashtirib turuvchi umumiy jihat ekologik zararlarni kamaytirish va iqtisodiy subyektlarning ekologik mas'uliyatini oshirishga qaratilganligidir⁸. Shvetsiyada uglerod soliqlari ustuvor ahamiyat kasb etsa, Germaniyada energiya soliqlari va ekologik islohotlar tizimi rivojlangan. Daniya va Niderlandiyada resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan soliqlar ustunlik qiladi. Janubiy Koreya esa ekologik soliqlarni innovatsion rivojlanish bilan uyg'unlashtirgan. Mazkur tajribalar shuni

⁷ Pigou A.C. **The Economics of Welfare**. \ London: Routledge, 2017. \ 872 p.

⁸ Fullerton D., Metcalf G.E. Environmental taxes and the double dividend hypothesis. \ Chicago: University of Chicago Press, 2020. \ 274 p.

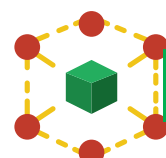
ko'rsatadiki, ekologik soliqlar samaradorligi ularning iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari bilan uyg'unligiga bog'liq. Shu bois O'zbekiston sharoitida ham ekologik soliqlarni bosqichma-bosqich joriy etish bilan bir qatorda yashil investitsiyalar, energiya tejamkor texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

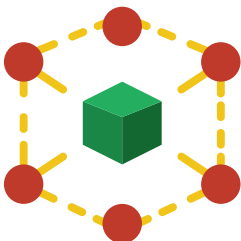
O'zbekiston uchun amaliy ahamiyati. O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini amalga oshirish jarayonida ekologik soliqlarning ilg'or xorijiy tajribasidan samarali foydalanishi mumkin. Bunda uglerod emissiyalarini bosqichma-bosqich soliqqa tortish, chiqindilarni qayta ishlashni rag'batlantirish, ekologik toza transport vositalari uchun imtiyozlar berish va yashil investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalishlar sifatida qaralishi lozim. Shuningdek, ekologik soliqlardan tushadigan mablag'larni maqsadli ekologik fondlarga yo'naltirish va ushbu mablag'lardan atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarini moliyalashtirishda foydalanish ekologik siyosat samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Natijada iqtisodiy rivojlanish va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash imkoniyati kengayadi.

Turli mamlakatlarda ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solish amaliyotining qiyosiy tavsifi

Mamlakat	Asosiy ekologik soliq turi	Tartibga solish obyekti	Qo'llanilgan mexanizm	Erishilgan natija
Shvetsiya	Uglerod solig'i	CO ₂ emissiyasi	Emissiya hajmiga qarab soliq undirish	Issiqxona gazlari hajmi qisqargan, qayta tiklanuvchi energiya ulushi oshgan ⁹
Germaniya	Energiya solig'i	Elektr energiyasi va yoqilg'i iste'moli	Energiya sarfiga differensial stavkalar qo'llash	Energiya samaradorligi oshgan, ekologik texnologiyalar rivojlangan

⁹ Sterner T. Environmental taxation and climate policy. \ London: Routledge, 2021. \ 312 p.

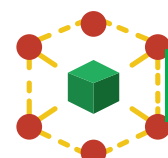
Daniya	Suv va energiya soliqlari	Suv va energiya resurslari	Resurs iste'moli hajmiga qarab soliq undirish	Suv va energiya tejamkorligi kuchaygan
Niderlandiya	Chiqindilar solig'i	Qattiq maishiy va sanoat chiqindilari ¹⁰	Chiqindilarni poligonga joylashtirish uchun yuqori stavkalar	Qayta ishlash sanoati rivojlangan
Janubiy Koreya	Yashil innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi soliqlar	Ekologik texnologiyalar	Soliq imtiyozlari va preferensiyalar	Innovatsion loyihalar soni ortgan
Finlyandiya	Uglerod va energiya soliqlari	Atmosfera emissiyalari	Uglerod chiqarilishiga bog'liq soliqlar	Atmosfera ifloslanishi kamaygan
Norvegiya	Neft va gaz sektori ekologik soliqlari	Uglerod emissiyasi	Yoqilg'i iste'moliga qo'shimcha ekologik to'lovlar	Energiya samaradorligi va ekologik monitoring yaxshilangan ¹¹

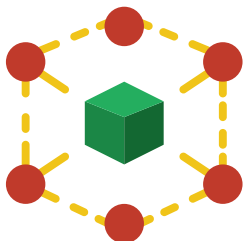
Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlar ekologik muammolarni hal etishda turli xil soliq instrumentlaridan foydalanmoqda. Shvetsiya va Finlyandiya uglerod soliqlariga ustuvor ahamiyat bergan bo'lsa, Germaniya energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan ekologik soliqlar tizimini rivojlantirgan. Daniya suv va energiya resurslarini tejashga qaratilgan mexanizmlarni qo'llagan, Niderlandiya esa chiqindilarni boshqarish tizimini soliqlar orqali samarali tartibga solgan. Janubiy Koreya tajribasi ekologik soliqlarni innovatsion rivojlanish bilan uyg'unlashtirishning muvaffaqiyatli namunasi hisoblanadi. Norvegiya esa tabiiy resurslarga boy davlat sifatida uglerod emissiyalarini kamaytirish maqsadida neft va gaz sektoriga ekologik soliqlarni qo'llamoqda. Ushbu tajribalar ekologik soliqlarni mamlakatning iqtisodiy va ekologik xususiyatlaridan kelib chiqib shakllantirish muhimligini ko'rsatadi.

XULOSA

¹⁰ Baumol W.J., Oates W.E. The theory of environmental policy. \ Cambridge: Cambridge university press, 2018. \ 299 p.

¹¹ Ekins P., Speck S. Environmental tax reform and competitiveness. \ Oxford: Oxford university press, 2020. \ 341 p.

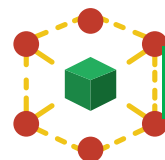

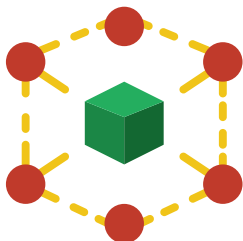

Tadqiqot natijalari ekologik jarayonlarni soliqlar orqali tartibga solish zamonaviy ekologik siyosatning eng samarali iqtisodiy instrumentlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Rivojlangan davlatlar tajribasi ekologik soliqlar atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilar hajmini qisqartirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashini tasdiqladi. Xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan uglerod soliqlari, energiya soliqlari, transport soliqlari va chiqindilar bilan bog'liq ekologik yig'imlar korxonalar hamda aholini ekologik mas'uliyatli faoliyat yuritishga rag'batlantirmoqda. Shu bilan birga, ekologik soliqlardan tushayotgan mablag'lar yashil texnologiyalarni rivojlantirish, ekologik loyihalarni moliyalashtirish va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilmoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik soliqlarning samaradorligi ularning iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari bilan uyg'unlashtirilganligiga bog'liq. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar va investitsion qo'llab-quvvatlash choralari ekologik siyosatning natijadorligini yanada oshiradi. O'zbekiston uchun xorijiy tajriba asosida uglerod emissiyalarini bosqichma-bosqich soliqqa tortish, chiqindilarni qayta ishlashni rag'batlantirish, ekologik toza transport vositalari uchun preferensiyalar yaratish hamda yashil investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur chora-tadbirlar yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini jadallashtirish, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. \ Toshkent, 2019.
2. Jo'rayev T.T. **Ekologik iqtisodiyot asoslari**. \ Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. \ 248 b.
3. Xolmo'minov Sh.R. **Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot**. \ Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. \ 276 b.
4. Rasulov A.A. **Tabiiy resurslardan samarali foydalanish iqtisodiyoti**. \ Toshkent: Tafakkur, 2021. \ 232 b.
5. OECD. **Taxing energy use 2023: Pricing greenhouse gas emissions**. \ Paris: OECD Publishing, 2023. \ 418 p.
6. World bank. **State and trends of carbon pricing 2024**. \ Washington DC: World bank publications, 2024. \ 196 p.
7. Pigou A.C. **The Economics of Welfare**. \ London: Routledge, 2017. \ 872 p.
8. Fullerton D., Metcalf G.E. Environmental taxes and the double dividend hypothesis. \ Chicago: University of Chicago Press, 2020. \ 274 p.
9. Sterner T. Environmental taxation and climate policy. \ London: Routledge, 2021. \ 312 p.

10. Baumol W.J., Oates W.E. The theory of environmental policy. \ Cambridge: Cambridge university press, 2018. \ 299 p.
11. Ekins P., Speck S. Environmental tax reform and competitiveness. \ Oxford: Oxford university press, 2020. \ 341 p.

